

מאפיינים של הוראת אמנות בבתי ספר גבוהים לאמנות כפי שהם עולים מדבריהם של מורים-אמנים

מיקי צדיק

מנחה: ד"ר יעל גילעת

המודל מורה-אמן, מתאפיין בתפיסות ובמהלכים הוראתיים ייחודיים הנובעים מהעיסוק הכפול של אמן בסטודיו ומורה בכיתה. תפיסותיו של המורה-האמן כלפי ההוראה קשורות להיותו אמן פעיל המתחבט בעצמו באופן יומיומי בבעיות ובסוגיות אמנותיות. מאמר זה עוסק בהיבטים של המודל ובמאפייני הוראה בבתי ספר גבוהים לאמנות, כפי שהם עולים בעיקר מתוך ראיונות עם אמנים.¹

המאפיין המשמעותי של המודל מורה-אמן, מגולם בכך שהתלמיד מתחנך אצל אמן פעיל החי ונושם את האמנות. מודל זה, אשר מקורותיו בתקופה הקדומה, מתעצב לתוך אופנים שונים של הוראה-למידה בעת הזו. במחקרים רבים² נראה, כי הידע המצוי אצל האמן אינו אחיד וקבוע, וכי הוא נובע מדרכו האמנותית, מתפיסותיו והתנסויותיו ומהתקדמותו כאמן. גוף הידע שמיועד להימסר לתלמיד במלאכת ההוראה, משתנה בהתאם להתפתחות המורה כאמן באופן אישי, ועל כן הוא שונה ממורה-אמן אחד למשנהו. הנחה זו יכולה להסביר את ריבוי סגנונות ההוראה.

מורים-אמנים מאמינים בחינוך לאמנות ובהכשרת דורות צעירים של אמנים. הם מיישמים ומייצגים גישות שונות של הוראה. בקטבים הקיצוניים של גישות אלו מצוי דפוס של הוראה תומכת, המלווה את התלמידים ומצביעה על חוזקות או על חולשות בעבודתם מחד, והוראה 'מחשלת' - כזו החושפת את התלמידים למורכבויות של התהליך היצירתי, לביקורת, לעימות מתמיד עם 'הפנים הבוהרי' של האמן ועם עולם האמנות הקשוח המצפה להם בחוץ, מאידך.

אמנים תופסים את מעשה ההוראה באופנים רבים. ההוראה היא לעתים זרוע נוספת אשר באמצעותה הם מרחיבים את השפעתם. הם מתבוננים בשני העיסוקים ומנסים להבין את הדינמיקה המתקיימת בכל אחד מהם וכן בשילוב שביניהם. עידית לבבי גבאי (וקשטיין, 2007: 142)³ טוענת כי הוראה ואמנות הם שני כלים של אותו דבר, אם אתה בוחר להיות איש רוח ותרבות. חשוב ששני הכלים לא ידירו האחד את השני אלא יעצימו זה את זה. הוראה היא פנייה ישירה לתלמידים וציור הוא התכתבות עם סטודנטים שעוד לא נולדו. שרון פוליאקין⁴ טוענת, כי מורה נושא עמו ידע רב יותר ביחס לתלמיד מעצם העובדה כי הוא נמצא בתחום זמן ממושך. הערצה כלפיו היא דבר נכון במובן זה שהתלמיד נמצא ליד מישהו שנתפס אצלו כדמות משמעותית, דבר היוצר תוואי של דרך. פוליאקין חושפת מול תלמידיה את הדרך בה היא פותרת בעיות ומביאה את החיים שלה כאמנית לתוך השיעור.

מיכל (מיקי) צדיק, מורה לאמנות, בייס ניסויי תפן

¹ האמנים המרואיינים הינם מורים פעילים בבתי ספר גבוהים לאמנות.

² למשל בכר, 2004; צימט, 2008; Thornton, 2005

³ תמלול הראיונות נעשה במסגרת פרויקט של המכון לאמנות במכללת אורנים ונבחרת הציור, רשת תחנות לאמנות של דויד וקשטיין, בו תועדו בצילומי וידאו מורים-אמנים המשווחחים על נושא ההוראה. אסופת התמלילים נמסרה לי לעיון באדיבותו של פרופ' וקשטיין.

⁴ הריאיון עם שרון פוליאקין (ראש החוג ללימודי אמנות באוניברסיטת חיפה) נערך בנובמבר 2009.

אתי אברג'יל⁵ מתבוננת באמנות ובהוראתה ממקום של מחויבות עמוקה ומתוך דרכה כאמנית: "האמנות היא מבחינתי מצב רגשי, נפשי, ויש צורך להגן עליה מפני זילות ושימוש יתר בה כאמצעי חינוכי ויצירתי, או כאילוסטרציה לתחומי ידע ותרבות. תפקיד המורה מבחינתי, הוא לבנות רגישות ופתיחות שתאפשר התמודדות ותקיף את החוויה האמנותית העמוקה במעגלים של ידע ושל התנסות." צריך לעורר ולגרות אמנות, סוברת אברג'יל, קשה ללמד אותה, אפשר ללמוד מסימני ההיסטוריה ומיצירות של אמנים אחרים, אפשר ללמד לערער ולבדוק דברים, להגיב ולחדש. ההוראה לטענתה, נובעת מתהליכי מחקר אישיים בסטודיו, היא זרוע ושלוחה של המחקר האישי, היא במה לחשיפה של שאלות וקונפליקטים שהיא עסוקה בהם כאמנית, מעבר להקניית מושגי היסוד של שפת האמנות והתנסות אמנותית מעשירה ויצירתית. ההוראה מאפשרת היזון ושותפות, היא מפרה את הבדידות של הסטודיו, ומהווה גשר בין האמנות לחיים. אברג'יל משתדלת להפריד בין העולמות, למרות הקשר הפנימי ההדוק עליו היא מעידה. הדיון, לשיטתה, מתמקד בעולמם של התלמידים, והיא עצמה אינה הופכת למודל.

פוליאקין ואברג'יל מייצגות גישות הפוכות בנוגע לסוגיית החיבור או ההפרדה בין חיי היצירה האישיים לבין ההוראה. תפיסות אלו שופכות אור על הקשר בין עשיית אמנות לבין הוראה, הן מראות כיצד העיסוקים הללו כרוכים זה בזה.

אחד ממהלכי ההוראה המרכזיים בתוך המודל מורה-אמן הוא הנחיית הסטודנטים וליווי תהליכי היצירה שלהם. מיכה אולמן (וקשטיין, 2007 : 275), סובר כי דיאלוג בין מורה לתלמיד דומה למשחק טניס, כאשר התלמיד צריך להרים ראשון את הכדור מעל הרשת. שדה ההוראה, מבחינתו, משול לשדה האמנות. כאשר הוא מגיע לאתר כדי להציב פסל, ראשית לכל הוא מקשיב. כך גם עם תלמיד, תחילה הוא מקשיב. אולמן אינו מאמין בהוראה ובחינוך במשמעויותיהם הטרמינולוגיות. בהוראה נעשה משהו למשהו, אך לא בטוח שהתלמיד למד. חשובה ההשפעה, והיא מתרחשת בכל מקרה, גם נגד רצונו. מורה לדבריו, הוא כמו דשן במשתלה. הוא מספק תנאים טובים, כך יש סיכוי שיצמח משהו מתוך הזרע, לא יותר מזה.

רועי רוזן (שם : 253) מעדיף לעמוד מול תלמיד ולבוא עם האמת שלו גם אם הדבר הוא לכאורה נגד התלמיד. הוא מאמין כי יצירת אמנות צריכה לדווח על ספק שלה ביחס לעצמה. זו זירה של מאבק. הוא תובע מעצמו ומהתלמידים שאילת שאלות: מה הדבר הזה שקוראים לו אמנות? למה צריך את זה בכלל? אמנות על-פי תפיסתו, היא מקום שמגיעים אליו ומשתנים, והשתנות היא דבר אלים. לשלול משהו שהאמנות בו, לקרוא עליו תיגר כדי להתרחב וזהו תהליך מורכב. רוזן מפעיל ביקורת והתנגדות אך גם מצדד בקשב מאוד אמתי, כמי שמעורב ברמה נפשית עמוקה עם פעילותם האמנותית של הסטודנטים.

רפי לביא,⁶ שהיה אמן ומורה רב-השפעה, מתייחס אל ההוראה באופנים שונים. כשם שמהותו של לביא כמורה צמחה מהיותו אוטודידקט, כך הוא משליך את המודל על תלמידיו. לטענתו, אמן צעיר הוא אוטודידקט, קשה לדעת מתי הכשרתו מתחילה ומתי היא מסתיימת. אמן צעיר נעזר בכל דבר - בקריאה, בתערוכות ובמורים. הוא יכול להיעזר באדם תמורת תשלום, כלומר, מורה או למען הדיוק מדריך. המודרך משתמש במדריך לצרכיו. "תלמיד אידיאלי הוא זה שמוצץ ממני מה שהוא צריך וזורק מה שלא נחוץ לו" (לביא, 1989 : 18). המורה, על-פי לביא, צריך להילחם באישיותו כדי להיות זמין לתלמיד. מורה צריך להפעיל סמכותיות כדי לעורר ספק אצל התלמיד. הוא יאמר דבר אחד ולמחרת באותו טון יאמר את ההפך. התלמיד צריך להיאבק במורה. לביא מצהיר: "אני נכנס להם לקישקעס האמנותיים [...] אני מייעץ לתלמיד איזה שאלות הוא צריך, או כדאי לו לשאול את עצמו. לעולם איני מציע פתרונות [...] שכן הם יהיו פתרונות שלי, לא שלו [...]".

אתי אברג'יל, לעומתו, מאמינה בהתפתחות מובנית של מהלכים. היא מצביעה על הרגע בו תהליך ההנחיה מייחד יצירה חדשה, והתלמיד מקבל ביטחון ואומץ להפר את החוקיות שנלמדה. יחסי מורה-

⁵ הראיון עם אתי אברג'יל נעשה באמצעות דוא"ל בינואר 2010.

⁶ לביא הקים את המדרשה לאמנות, לימד בה וניהל אותה במשך שנים רבות, וחינך דור שלם של אמנים ואמניות שבהמשך הפכו למובילים באמנות הישראלית.

תלמיד, הם יחסים הדדיים של שיתוף בחוויה ובמסע. המורה איננו גורו אלא מוליך, משמש כעין נוספת, קול פנימי ומכוון, ושניהם, המורה והתלמיד, שותפים לאהבה לדבר. המורה דולה מתוך החומר את הנושאים והחומרים המתאימים לתלמיד, מקרב אותו אל לב הדברים, אל הדופק, אל השאלות והקונפליקטים, אל החוויה הפנימית, אך שומר בכל דרך על עצמאות התלמיד.

סיטואציות הוראה-למידה המבקשת להכשיר אמן או לחנך אדם לאמנות, אינה דומה לסיטואציות הוראה-למידה בתחומים אחרים. מרחב ההוראה המיוחד באמנות, זה המאפשר מפגש צמוד בין מורה לתלמיד סביב התוצר האמנותי, מעניק משמעות רבה לנוכחותו של המורה ולאישיותו. האמן, המחובר בעשייה רצופה ויומיומית לאמנות, נמצא במגע עם חומריו ופועל את פעולתו מתוך קשר הדוק ליפנים היוצרי שלו. דמותו של האמן היא ייצרית, שוקקת ובעלת נוכחות ואותנטיות. כאשר דמות זו ניצבת בפני תלמידים היא עשויה להיות מקור להשראה, השפעה או הערצה. אמן יכול להיות מודל לחיקוי באופן התנהלותו בעולם האמנות, ובאופן התייחסותו ליצירה בתוך החיים.

אופני ההוראה השונים הופכים מורה-אמן למנחה, מדריך, מאמן, ולעתים אף לאב רוחני. הסיטואציה הלימודית המאפשרת אינטימיות גדולה בין המחנך למתחנך, הנוגעת בעצבים חשופים, בכאב, בקושי ובשמחת הגילוי, היא סיטואציה רבת-עוצמה. נראה כי האינטימיות הזו המאפשרת למלווה להיות עם התלמיד ברגעים משמעותיים, היא הלב הפועם במודל של מורה-אמן.

מורה-אמן מחלק את זמנו ועיסוקיו בין הסטודיו לבין כיתות ההוראה. הוא מפעיל תהליכי למידה עצמיים בסטודיו ואף מיישם מהלכים דומים על תלמידיו. לעתים הוא מפריד הפרדה ברורה בין חיי הסטודיו לבין פעילותו כמורה, אך אין ספק כי מתקיים חלחול סמוי או גלוי בין שני השדות. אמן הבא אל תלמידיו טרם יבשו הצבעים על בגדיו, יעניק להם הרבה יותר מלימוד טכניקה זו או אחרת. המצע המשותף של מעשה האמנות, השיתוף בקושי הגדול וגם בנס ובקסם הנמצאים ביצירה, מחברים את המורה והתלמיד במקום האינטימי ביותר.

מורים רבים מתייחסים אל תלמידיהם כאל קהל של אמנים צעירים. באופן הזה מתקיימת הדדיות בין המורה לתלמיד למרות שאין ביחסיהם סימטריה. המורה יכול לדבר אל התלמיד בגובה העיניים אך גם להיות 'מעליו' בעת ובעונה אחת. התשוקה לעשות אמנות יכולה להופיע בעוצמה שווה אצל המורה ואצל תלמידו. תשוקה זו, חיבוטי הנפש סביב העשייה, השאלות והפתרונות, מושיבים לעתים את המורה ואת תלמידו על פודיום משותף. אין זה אומר שלא קיימים ביניהם פערים של ידע, תבונה וניסיון, אך היכולת ליצור שיח משותף הסובב את התחום, מקיימת את ההדדיות.

האמנות בעידן הפוסט-מודרני מעלה סוגיות חדשות. האמנות הנשגבת מפנה מקום לאמנות שהיא תולדה של תפיסות חברתיות, יחסי כוחות והיסטוריה. מכאן שהחינוך לאיכויות של עשייה אמנותית לא יכול להיעשות באופן מוחלט לאורו של מופת כלשהו. העידן הפוסט-מודרני מעמיד את החינוך לאמנות מול יעדים ואתגרים חדשים. קיים היעדר של המודל המוחלט אשר לאורו אפשר לחנך ולהכשיר אמנים, ומצד שני מתפנה מקום ואף מתקיים צורך להתוות דרך בתוך השפע המבלבל של עידן זה. על-פי רונלד נפרוד (1995), יש מקום ליצור סיטואציות למידה דינמיות שבהן המורה, כמו גם התלמיד, שותפים ליצירת הידע הנגזר מסך המטען התרבותי והחברתי שהם עצמם מביאים.

המודל מורה-אמן מציע סגנונות הוראה שונים. אמנים עכשוויים שהינם גם מורים פעילים, עשויים להציע לתלמידיהם חיבור חי ועדכני לעולם האמנות ולהורות באופן החושף ומגרה את התלמידים לאותו עולם.

ביבליוגרפיה

- וקשטיין, ד' (עורך). (2007). *מורים 2007*. נ.צ. רשת תחנות לאמנות.
- לביא, ר' (1989). הכשרת אמנים צעירים, דו – שיח בין רפי לביא ופנחס כהן גן. *מוזות*, 5-6, 18-21.
- נפרוד, ר' (1995). שינויים בחינוך לאמנות: החיפוש אחר משמעות. *המדרשה 7: חינוך וחניכה*.
- קוסובסקי, א' (1990). לא כל צייר הוא אמן: הוראת הציור – גישות, סכנות ופתרונות. *סטודיו*, 7, 38-39.